

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

HUMAN RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION

Тимчишин Т.М., к.ю.н.,
старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Права і свободи людини – це найвища суспільна цінність. Вони є багатограним явищем, яке завжди мало політичне, правове та релігійне значення. Усвідомлення людиною своєї свободи та можливості реалізувати свої права нерозривно пов'язане з конкретними умовами, які склалися у певному суспільстві. Провідною організацією із захисту прав людини є Європейський Союз, де принципи гарантії прав і свобод закладені в його установчих договорах.

Держави, що прямують до членства в ЄС, повинні закріпити у своїх конституціях не лише принципи верховенства права, демократії, але й постійно їх застосовувати. Законодавча база країн повинна гарантувати людям рівність, повагу до особи, політичні та економічні права. Забезпечення прав людини відбувається шляхом утвердження демократичних інститутів і незалежності їхніх інституційних органів на міждержавному та регіональному рівнях, а також їхніх органів конституційної юрисдикції, що продукують умови для належного функціонування державних установ, проведення справедливих виборів шляхом демократичної зміни правлячої більшості.

Замість гарантованості прав людини засоби, якими досягаються такі гарантії, не є однаковими в різних країнах. Найефективніша система захисту прав людини вироблена у межах правового європейського простору. Україна намагається стати повноправним членом Євросоюзу, тому її законодавство у сфері забезпечення прав людини має відповідати європейським правовим стандартам.

У статті проводиться аналіз місця соціальних прав у ЄС та їхнього розвитку в системі прав і свобод людини. Досліджуються процеси виникнення соціальних прав у процесі еволюції соціального законодавства в ЄС. Розкриваються засоби та способи захисту соціальних прав через розвиток соціальної політики. Досліджуються законодавчі ініціативи захисту соціальних прав людини. Робляться висновки про позитивний вплив застосування соціальних норм щодо імплементації норм законодавства Європейського Союзу в національне законодавство.

Ключові слова: права людини, соціальні права, соціальна сфера, соціальний захист, соціальна політика.

Human rights and freedoms are the highest social value. They are a multifaceted phenomenon that has always had political, legal and religious significance. A person's awareness of his freedom and ability to exercise his rights are inextricably linked to the specific conditions that exist in a particular society. The leading human rights organization is the European Union, where the principles of guaranteeing rights and freedoms are laid down in its founding treaties.

Countries that aspire to EU membership should not only uphold the rule of law, democracy, but also apply them constantly in their constitutions. The legal framework of the countries must guarantee the people: equality, respect for the individual, political and economic rights. The protection of human rights is achieved through the establishment of democratic institutions and the independence of their institutional bodies at the interstate and regional levels, as well as their bodies of constitutional jurisdiction, which produce the conditions for the proper functioning of public institutions, the holding of fair elections, and the democratic change of the ruling majority.

Instead of guaranteeing human rights and the means by which such guarantees are achieved, they are not the same in different countries. The most effective human rights protection system is within the legal European space. Ukraine is trying to become a full member of the European Union, so its human rights legislation must comply with European legal standards.

The article analyzes the place of social rights in the EU and their development in the system of human rights and freedoms. The processes of emergence of social rights, in the process of evolution of social legislation in the EU, are investigated. Means and ways of protecting social rights through the development of social policy are revealed. Legislative initiatives to protect social rights are being explored. Conclusions are made about the positive impact of the application of social norms on the implementation of European Union law into national law.

Key words: human rights, social rights, social sphere, social protection, social policy.

Однією з передумов процесу суспільного розвитку є тенденція цивілізованих держав, до яких, безумовно, можна віднести держави, які входять до Європейської спільноти, до зростання цілісності людини як індивіда в суспільстві. На новий щабель усвідомлення виходять людські права, які повинна гарантувати кожна правова держава. Сучасна правова держава повинна пред'являти нові підвищені вимоги до конституційних гарантій людини. Наслідком дії таких тенденцій є певна зміна акцентів уваги фахівців права, її перенесення із загальних проблем правового вдосконалення держави на проблеми забезпечення прав і свобод людини. Проблема прав і свобод людини та громадянина, зокрема соціальних, перебуває в центрі уваги теоретиків і практиків світового рівня, адже саме соціальні права декларують права людини на працю, гідний рівень життя, соціальне забезпечення, соціальний захист тощо. Отже, нам потрібно з'ясувати, що ж означає таке поняття, як «соціальні права».

Поняття соціальних прав людини було згадано в таких міжнародно-правових актах, як: Загальній декларації прав людини 1948 р., Європейській соціальній хартії 1961 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права ООН 1966 р. тощо. Відповідно до цих актів до основних соціальних прав можна віднести такі права, як: право на соціальне забезпечення, працю, від-

починок, достатній життєвий рівень, медичну допомогу, освіту, житло і таке інше.

Науковці розширюють праворозуміння терміна «соціальні права». О. Скакун робить висновок, що соціальні права – «... це можливості (свободи) особистості та громадянина вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно або згідно з трудовим договором, тобто право на вільну працю (вибір виду діяльності, нешкідливі умови праці, гарантований мінімальний розмір заробітної плати тощо), право на соціальне забезпечення, відпочинок, освіту, гідний рівень життя тощо» [1, с. 196].

П. Рабінович розглядає соціальні права як певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно історичних умовах, зумовлюються досягнутим рівнем розвитку людства та мають бути загальними, рівними для всіх людей [2, с. 16]. З такого трактування випливає, що здійснення соціальних прав людини обмежується наявним рівнем розвитку суспільства.

Подібні висновки щодо визначення поняття «соціальних прав» мають і закордонні науковці. До прикладу, французький правник Н. Дельпере зазначає: «Соціальними є права, які встановлюються для того, щоби забезпечити кожному безпечне існування. Ці права мають дозволяти кожному таке існування, яке характеризується

можливістю самовираження і виключає усунення із суспільного життя. Вони спрямовані на забезпечення свобод, рівності та гідності людської особистості, якими б не були економічні та соціальні умови, вік і стан здоров'я громадянина» [3, с. 35].

Захист людини є міжнародно-правовим обов'язком держав, котрий реалізується через комплекс принципів та механізмів і правил, що прямо або опосередковано передбачені для цих цілей.

У процесі глобалізації держави, керуючись переважно лише власними інтересами, йдучи на поступки одна одній заради суспільного блага, вдаються до обмеження окремих інтересів і передають їхнє здійснення наднаціональним інституційним структурам, котрі шляхом спільного і узгодженого винесення рішень через представників країн-членів здійснюють традиційні функції держави. Унаслідок цього питання захисту прав людини виходить за межі однієї окремої держави, перетворюючись на справу світового співтовариства чи об'єднань держав, котрі задають правові стандарти, нижче котрих держава не може проводити соціальну політику.

Для досягнення основних цілей соціальної політики – підвищення зайнятості, поліпшення умов життя і праці, розвитку людських ресурсів, зниження бідності, нерівності та соціальної виключеності, здійснюються заходи, що враховують різноманітність національних практик і необхідність підтримки конкурентоспроможності економіки Євросоюзу. Соціальний вимір ЄС ґрунтується на загальних зобов'язаннях і встановлених компетенціях і спрямований на зближення держав-членів у цій сфері. Соціальну політику ЄС вирізняє широкий спектр інструментів, за допомогою яких його інститути здійснюють гармонізацію соціальної сфери, сприяють розширенню зайнятості і гарантії соціального захисту громадян [4].

Європейським Союзом встановлено загальні правила щодо забезпечення прав соціального захисту в межах держав-членів.

Водночас координація соціального захисту інституційними органами ЄС та вільне пересування громадян-членів не заміняють національних систем соціального захисту, а тому конкретні норми щодо соціального забезпечення, зокрема, осіб з інвалідністю містяться саме в національному законодавстві окремих європейських держав.

Аналізуючи зарубіжний досвід соціального захисту в зарубіжних країнах, професор О. Тищенко робить висновок, що в основу соціальної політики Європейських країн покладена людиноцентристська ідея, коли функціонування всього державного механізму спрямоване на покращення добробуту населення, сприяє дієвій реалізації соціального забезпечення членів суспільства, регулює стан на ринку праці, слугує стабілізатором соціальної ситуації в країні [5, с. 287].

Соціальні права виражають потреби, що є першочерговими, життєво необхідними, а тому визначаються як базові в системі прав людини. Це потреби матеріального та нематеріального характеру (наприклад, медична допомога, соціальні послуги). Отже, соціальні права формують базу для визнання та забезпечення прав цивільних прав. Соціальна держава – це така, яка бере на себе зобов'язання турбуватися про соціальну справедливість, добробут своїх громадян, їхню соціальну захищеність. Принцип соціальної держави як конституційний було закріплено в конституціях ФРН 1949 р., Франції 1958 р., Італії 1948 р., Португалії 1975 р., Туреччини, Швеції 1974 р., Японії 1947 р., Греції, Нідерландів, Данії тощо [6, с. 33].

Статут ООН та Загальна декларація прав людини 1948 р. закріпили принцип поваги до прав людини та перелік усіх основних категорій прав людини. Цей принцип новий етап характеризується визнанням сукупності та неподільності громадянських, політичних, соціальних, економічних і культурних прав.

Конвенція Міжнародної організації праці № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 р. визначає обов'язок держав-учасниць запровадити в національному законодавстві 9 основних видів соціальної допомоги, а саме – забезпечити надання медичної допомоги у зв'язку з хворобою (тимчасова непрацездатність), з безробіття, у зв'язку зі старістю, в разі трудового каліцтва або професійного захворювання, сімейної допомоги (сім'ям із дітьми), у зв'язку з вагітністю та пологами, з інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника.

Необхідність звернути увагу на соціальну політику в Європейському Союзі з'явилася в Римських договорах. Зокрема, Римський договір 1957 р. про Євратом скасував обмеження за ознакою національного громадянства щодо доступу до кваліфікованої роботи в сфері розвитку ядерної енергетики і включив положення про захист працівників і населення загалом від загрози радіації. Римський договір 1957 р. про Єдине економічне співтовариство також згадує про заходи соціальної політики, але вже щодо ширшої сфери. У текст цього документа ввійшли посилання на права всіх робітників-мігрантів (із країн Співтовариства), на необхідність забезпечити однакову оплату за однакову працю для чоловіків і жінок, гармонізувати національні системи соціального страхування й на важливість зміцнення діалогу між працею й капіталом. Згідно зі ст. 18 Комісія ЄС була вповноважена сприяти співпраці між державами-членами в питаннях зайнятості, трудового законодавства, умов праці, професійної підготовки, соціального забезпечення і прав профспілок.

Загальний підхід авторів «Римського договору» (Договору про заснування Європейської Спільноти) до вирішення соціальних проблем найбільш чітко проглядається в ст. 100 документа. В ній говориться про те, щоби Рада за пропозицією Комісії могла одностайно приймати директиви, спрямовані на зближення законодавств держав-членів ЄС, що мають прямий вплив на становлення і функціонування спільного ринку [7].

У 1961 р. Радою Європи було прийнято «Європейську соціальну хартію», норми якої доповнили раніше прийняту «Європейську конвенцію про права людини». «Європейська соціальна хартія» (переглянута) передбачає досить об'ємний перелік соціальних прав, що стосуються трудової діяльності, зокрема: працю; справедливі умови праці; безпечні умови праці; справедливу винагороду; право працюючих жінок на захист; професійну орієнтацію; професійну підготовку; соціальне забезпечення; охорону здоров'я; соціальну та медичну допомогу; користування соціальними службами; право осіб із розумовими або фізичними вадами на навчання, перекваліфікацію та соціальну реадптацію [8].

У 1972 р. на Паризькому саміті вперше було розроблено масштабну Програму соціальних дій на 1972–1974 рр., і на ньому обговорювалося питання про необхідність розроблення соціального законодавства.

У 1974 р. була розроблена програма дій у соціальній сфері, а саме – на основі статей 94 та 308. У статтях прямо не вказується про соціальну політику, однак на їхній основі Європейські Співтовариства могли приймати належні цільові заходи для їхнього досягнення.

Пізніше правову базу було розширено завдяки ухваленню таких двох документів, як: Єдиного європейського акта (1986 р.), який знаменував собою новий підхід до гармонізації національних законодавств і приведення їх у відповідність із правом ЄС, і Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників (1989 р.), яка закарбувала головні цілі соціальної політики Європейського Союзу.

Початком формування соціальної політики Європи об'єднаної став Маастрихтський договір 1992 р., він заклад фундамент євроінтеграції. Саме відтоді європейська співдружність стала називатися Європейським Союзом.

Договір назвав основні чотири принципи співдружності європейських країн. Він, зокрема, словистив, що базовими цінностями демократичного ЄС є участь громадян і відкритість для діалогу між владою та громадянами. Договір також наділив громадян правом законодавчої ініціативи.

Відповідно до правових документів, що визначають роль і місце соціальної політики в ЄС, постало питання розроблення концепції та механізму її реалізації. Відповіддю на цю постановку питання стала публікація трьох системних робіт – Білої книги (1993 р.) «Про ріст, конкурентоспроможність і зайнятість: виклики та шляхи для вступу в XXI століття», у якій йдеться про пошук засобів скорочення негативних обставин, пов'язаних із безробіттям; Зеленої книги (1993 р.) «Європейська соціальна політика: міркування для Союзу», у якій йшлося про те, що реалізація соціальної політики неприпустима з ідеєю обмеженості соціального прогресу заради підвищення конкурентоспроможності, і Білої книги (1994 р.) «Європейська соціальна політика: шлях для Союзу», де вперше було запропоновано поняття Європейської соціальної моделі. Зміст цих даних був концепцією розвитку соціальної політики для всіх країн ЄС.

Особливий статус у праві ЄС має Хартія основних прав ЄС 2000 р. Вона являє собою каталог основних прав і свобод, які визнаються за кожною особою, що перебуває на території Євросоюзу, і охоплює такі права, як: громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права. Завдяки Хартії усі вони отримали однаковий юридичний режим, що означало остаточний відхід від концепції «ринкової людини». В основі Хартії лежить новий підхід до людини та її місця у світі. У Преамбулі Хартії проголошується, що в центрі діяльності Союзу перебуває людина та її інтереси. За основу класифікації основних прав узятю предмет суб'єктивного права, класифіковано права і свободи в Хартії на основі цінностей, на захист яких вони спрямовані. До таких цінностей віднесені людська гідність, свобода особи, рівність, солідарність. Права і свободи особи, які захищають ці цінності, закріплені у розділах під відповідними назвами (глави I–IV). Окремі розділи присвячені громадянству та правосуддю (глави V та VI). Комплекс основних прав і свобод особи поділяється на кілька категорій. Це – особисті права і свободи; політичні права і свободи; економічні, соціальні і культурні права; основні обов'язки. Їх доповнюють гарантії прав і свобод особи [9].

У 2010 р. Європейська комісія прийняла спеціальну стратегію (The European Disability Strategy), розраховану на десять років (2010–2020 рр.), яка має стати основою соціальної політики для країн Європейського Союзу. Її цілі досягаються діями у восьми пріоритетних сферах:

1. Доступність: зробити товари та послуги доступними для людей з обмеженими можливостями та просувати ринок допоміжних пристроїв.
2. Участь: забезпечити, щоб люди з обмеженими можливостями користувалися всіма перевагами громадянства ЄС; усунути перешкоди для рівної участі у громадському житті та дозвіллі; сприяти наданню якісних послуг на базі громади.
3. Рівність: боротьба з дискримінацією на основі інвалідності та сприяння рівним можливостям.
4. Зайнятість: значно підвищити частку інвалідів, які працюють на відкритому ринку праці.
5. Освіта та навчання: сприяти інклюзивній освіті та навчанню протягом усього життя для студентів та учнів з обмеженими можливостями.
6. Соціальний захист: сприяння гідним життєвим умовам, боротьбі з бідністю та соціальним відчуженням.
7. Здоров'я: сприяти рівному доступу до медичних послуг і відповідних закладів.
8. Зовнішні дії: просування прав людей з обмеженими можливостями в межах розширення ЄС та міжнародних програм розвитку [10].

26 квітня 2017 р. Європейською комісією було оприлюднено новітню ініціативу – «Європейську опору соціальних прав» (European Pillar of Social Rights), котра націлена на побудову більш справедливої моделі. Цій події передували в 2016 р. масштабні публічні онлайн-консультації за участю соціальних партнерів, держав-членів, громадянського суспільства та наукових кіл. Декларація про Соціальну опору була підписана 17 листопада 2017 р. в Гетеборзі (Швеція) на саміті ЄС з соціальних питань.

Ця декларація налічує двадцять принципів прав для оптимального функціонування європейських ринків праці і системи соціального забезпечення. Норми та правила, що зафіксовані в «Європейській опорі соціальних прав», віддзеркалюють сучасне ставлення до соціального захисту в Європі під час виконання трудових обов'язків працівника. Зокрема соціальний захист включає такі принципи:

- догляд за дітьми та підтримка дітей. Діти мають право на доступну та якісну дошкільну освіту. Діти мають право на захист від бідності. Діти з неблагополучного походження мають право на конкретні заходи для підвищення рівних можливостей;
 - соціальний захист. Незалежно від типу та тривалості їхніх трудових відносин працівники та, за порівнянних умов, самозайняті, мають право на належний соціальний захист;
 - пільги з безробіття. Безробітні мають право на адекватну підтримку активізації державних служб зайнятості для (повторної) інтеграції на ринок праці та адекватні виплати з безробіття за розумну тривалість, відповідно до їхнього внеску та національних правил прийнятності. Такі пільги не є перешкодою для швидкого повернення до роботи;
 - мінімальний дохід. Кожен, кому бракує достатніх ресурсів, має право на адекватну допомогу з мінімальним доходом, що забезпечує гідне життя на всіх етапах життя та ефективний доступ до забезпечення товарів і послуг. Для тих, хто може працювати, допомога з мінімальним доходом повинна поєднуватися із стимулами до (пере)інтеграції на ринок праці;
 - доходи від старості та пенсії. Працівники та самозайняті люди, які перебувають на пенсії, мають право на пенсію відповідно до своїх внесків і забезпечення належного доходу. Жінки та чоловіки мають рівні можливості набувати пенсійних прав. Кожен у літньому віці має право на ресурси, які забезпечують гідність життя;
 - охорона здоров'я. Кожна людина має право на своєчасний доступ до якісної, профілактичної та лікувальної медичної допомоги належної якості;
 - включення людей з обмеженими можливостями. Люди з обмеженими можливостями мають право на підтримку доходу, що забезпечує гідне життя, послуги, що дають їм змогу брати участь у ринку праці та в суспільстві, та робоче середовище, адаптоване до їхніх потреб.
 - довготривалий догляд. Кожна людина має право на доступні послуги довготривалого догляду належної якості, зокрема послуги з догляду за дітьми та послуги на базі громади.
 - житло та допомога бездомним. Для тих, хто потребує, повинен забезпечуватися доступ до соціального житла чи житлової допомоги належної якості. Уразливі люди мають право на відповідну допомогу та захист від примусового виселення. Бездомним надаватимуться належні притулки та послуги для сприяння їхній соціальній включеності.
 - доступ до основних послуг. Кожна людина має право на доступ до основних послуг належної якості, включно з водою, санітарією, енергією, транспортом, фінансовими послугами та цифровим зв'язком. Для тих, хто потребує, повинна бути підтримка доступу до таких послуг [11].
- Отож сьогодні можна констатувати визнання всіма інституційними органами ЄС важливості соціальних прав,

незмінне підвищення уваги до їхнього виконання та заохочення держав до ратифікації прийнятих договорів. Проте цей процес лише набирає обертів і свідчить про послідовну зміну ставлення держав до цієї групи прав людини. Водночас одним із завдань ЄС є розроблення ефективного

механізму контролюючого за виконанням державами-членами взятих на себе зобов'язань та їхньої готовності до внесення змін до національного законодавства; належна і своєчасна імплементація Україною норм і стандартів ЄС у сфері соціального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Теория государства и права. Харьков, 2000. 704 с.
2. Рабінович П. Межі прав людини (деякі питання загальної теорії). *Український часопис прав людини*. 1997. № 3–4 С. 14–18.
3. Дельпере Н. Защита прав и свобод граждан преклонного возраста / перевод с француз. Л.М. Интина. Москва : Деловая книга. 1993. 277 с.
4. Говорова Н.В. Європейська опора соціальних прав. *Научно-аналитический вестник ИЕ РАН*. 2018. № 2. 168 с. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/evropeyskaya-opora-sotsialn-h-prav.pdf>.
5. Тищенко О. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування та розвитку галузі : монографія. Київ : ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.
6. Болотіна Н. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. Київ : Знання, 2005. 381 с.
7. Договір про заснування Європейської Спільноти від 25 березня 1957 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
8. Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 р. № ETS N 35. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300.
9. Муравйов В.І., Святун О.В. Організаційно-правовий механізм захисту прав людини в Європейському Союзі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Вип. 117 (Частина I). 2013 Ст. 13–14 URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/2065/1828>.
10. European Disability Strategy 2010–2020. URL: https://ec.europa.eu/eip/ageing/standards/general/general-documents/european-disability-strategy-2010-2020_en
11. European Commission. European Pillar of Social Rights. URL: https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_en.